

"ולא יכול יוסף להתאפק":

בכי האכזבה של יוסף

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת ויגש, תשע"ז

תקופה ממושכת שומר יוסף על זהותו חסויה מפני אחיו ונדמה שלשם כך נדרשות לו לעתים תעצומות נפש וכוחות התגברות. אלו באים לידי ביטוי בפסוקים בשני פעלים: בכי והתאפקות. עיון בפסוקים מלמד שישנה תנועה מתמשכת והולכת מבכי לבכי והתאפקות ומשם לחוסר התאפקות הבאה לידי ביטוי גם היא בבכי. מדוע חושף יוסף את זהותו בפרשתנו ומפסיק להתאפק?

מקובל לחשוב שהאחים עמדו במבחן שהציב להם יוסף ומשהוא מרגיש בטוח שהם השתנו הוא חושף את זהותו. אולם לעניות דעתי דווקא אכזבה מתמשכת היא שמובילה את יוסף לחשוף את זהותו. מבחני הזמן והרמייה של יוסף לא העידו על שינוי שחל באחיו. יוסף חושף עצמו משום שהוא מבין שאכזבתו לא תיפטר מאחורי זהות בדויה וחלקית.

אסקור את נקודות האכזבה, הבכי וההתאפקות המובילות למפגש המכריע המתקיים בפרשתנו:

הבכי הראשון של יוסף המתואר בפסוקים מתרחש בביקור הראשון של אחי יוסף במצרים. לכתחילה אנו פוגשים ביוסף כאיש קשה ונוקשה ואין רושם שהוא על סף חשיפת זהותו לאחיו: "וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת-אֶחָיו וַיִּכְרָם וַיִּתְנֶפֶר אֲלֵיהֶם וַיְדַבֵּר אֲתָם קָשׁוֹת וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִצְרַיִם בָּאתֶם וַיֹּאמְרוּ מִצְרַיִם כְּנָעַן לְשֹׁכְרֵי-אֶקֶל: וַיִּכַּר יוֹסֵף אֶת-אֶחָיו וְהֵם לֹא הֵכִירוּ: ... וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִצְרַיִם	מבחני הזמן והרמייה של יוסף לא העידו על שינוי שחל באחיו. יוסף חושף עצמו משום שהוא מבין שאכזבתו לא תיפטר מאחורי זהות בדויה וחלקית.
---	--

אַתֶּם לְרֵאוֹת אֶת-עֲרֹנֵת הָאָרֶץ בְּאַתְּמָם" (שם מב, ז' – ט'). לנוכח חשדותיו המדומים של יוסף כנגד אחיו מצווה הוא על כל האחים להישאר במאסר במצרים בזמן שאחד מהם ילך להביא את בנימין. כעבור מספר ימים הוא משנה את דעתו ומותיר רק אחד מהם במאסר,¹ את שמעון, בזמן שהאחרים שבים לביתם, עם צו שלא לחזור בלא בנימין.

שיחה המתקיימת בין האחים ברגע דרמטי זה היא הרקע לבכי הראשון המתואר של יוסף: "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו אָבֵל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל-אֲחִינוֹ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהַתְּחַנְנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמַעְנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת: וַיַּעַן רְאוּבֵן אֶתֶם לֹאמוֹר הֲלוֹא אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אֶל-תִּחַטְּעוּ בְּיָד וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וְגַם-דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ: וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי שָׁמַעַי יוֹסֵף כִּי הִמְלִיץ בִּינְתָם: וַיִּסָּב מֵעֲלֵיהֶם וַיִּבְכֶּה" (שם, כ"א – כ"ד). במבט ראשון נדמה שהמניע לבכי הוא אמירת האחים: "אבל אשמים אנחנו" על מעשיהם כלפיו, רגע בו הם לוקחים אחריות על שאירע לו.² אולם, קריאה קשובה מראה שהבכי מגיע דווקא אחרי דברי ראובן, שהם דברי האשמה ולא

דמעותיו של יוסף מגיעות דווקא מתוך ייאוש ואכזבה מאחיו שאינם לוקחים אחריות על מעשיהם.

אחריות, דברי תוכחה ולא סליחה או חרטה:
"הלא אמרתי אליכם לאמור וכו'". דמעותיו
של יוסף מגיעות דווקא מתוך ייאוש ואכזבה
מאחיו שאינם לוקחים אחריות על מעשיהם.

בסצנה זו אין מתוארת התאפקות. כנראה שיוסף לא היה מונע לחשוף לפני אחיו את זהותו במפגש ראשון זה.

הבכי השני מתרחש במפגש עם האחים כשבקרבתם גם בנימין, והפעם מתוארת גם התאפקות: "וַיֵּשָׂא עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת-בְּנֵימִין אָחִיו בֶּן-אִמּוֹ וַיֹּאמֶר הִזֵּה אֲחֵיכֶם הֵקֵטוּן אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם אֵלַי וַיִּמָּהַר יוֹסֵף כִּי-יִנָּכְרוּ רִחְמֵי אֶל-אָחִיו וַיִּבְקֹשׁ לְבָכּוֹת וַיִּבָּא הַחֲדָרָה וַיִּבְכֶּה שָׁמָּה: וַיִּרְתֹּץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפֵּק...." (שם מג

¹ הפסוקים מספקים סיבה לשינוי דעתו: "את האלוהים אני ירא" (פסוק י"ח), הקשר שבין המעבר מהשארית האחים כולם להשארית אח אחד בלבד לבין יראה זו הוא נושא לדיון נוסף ואחר.

² ייתכן עוד כי אמירתם המליאה יותר: "אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו" הביאה את יוסף להיזכרות כואבת ברגעי האימה בין פחד מוות לחוסר הודאות שהובילה למכירה, וזיכרונות אלו הם שמביאים את יוסף לדמעות.

כ"ט – ל"א). יוסף מוצף ברגשות רחמים כלפי אחיו, כלפי בנימין. נדמה שיוסף עדיין לא סומך על אחיו ולכן כשהוא רואה את אחיו "בן אמו" הוא חושש שהאחים בני אביו ינהגו בבנימין כמו שנהגו בו, ומתמלא רחמים כלפיו.³

דרשה קצרה הנמצאת בפסיקתא זוטריתא (אוסף דרשני שנכתב סביב המאות ה-11-12), מסבירה את הקשר שבין הצפה רגשית לבין בכי: "ויבקש לבכות" (בראשית מג, ל') - מלמד שהבכיה מכבה גחלי הלב". יוסף מצליח בפעם שנייה זו להתאפק; אולי הבכי אכן מרגיע את גאות רגשותיו וכנראה שהרחמים כלפי בנימין אינם מספיקים כמניע לחשיפה. אולם בפעם השלישית שבה מתואר יוסף בוכה, זו המופיעה בפרשתנו, קודמת לבכי חוסר התאפקות: "ולא יכול יוסף להתאפק... ויתן את קולו בבכי" (שם מה, א'). מדוע יוסף לא מתאפק?

הרקע לחוסר ההתאפקות הוא נאום של יהודה. מה אומר יהודה וכיצד ניתן להבין את חוסר ההתאפקות של יוסף בעקבות נאומו?

מקובל, כאמור, לראות בנאום רגע שבו יהודה עומד במבחניו של יוסף. לכאורה לוקח יהודה אחריות על בנימין אחיו בן רחל. **למעשה, יהודה לא מציג נאמנות כלפי בנימין באשר הוא אחיו אלא פחד מפני אי קיום הבטחה, הבטחה לאביו**

הדבר ניכר לקראת סוף נאומו של יהודה שם יהודה לוקח אחריות מליאה על בנימין, ומסביר ליוסף: "כִּי עֲבָדְךָ עָרַב אֶת-הַנֶּעֱר מֵעַם אֲבִי לֵאמֹר אִם-לֹא אֲבִיאֲנִי אֵלֶיךָ וְחִטָּאתִי לְאָבִי כָל-הַיָּמִים: וְעַתָּה יֵשְׁב־גֵא עֲבָדְךָ תַּחַת הַנֶּעֱר עֹבֵד לְאֹדְגִי וְהַנֶּעֱר יַעַל עִם-אֶחָיו: כִּי-אִיךָ אֶעֱלֶה אֶל-אָבִי וְהַנֶּעֱר אֵינָנִי אֲתִי פֶן אֶרְאֶה כָרָע אֲשֶׁר יִמָּצֵא אֶת-אָבִי" (שם, י"ח – ל"ד). אולם, למעשה, יהודה לא מציג נאמנות כלפי בנימין באשר הוא אחיו אלא פחד מפני אי קיום הבטחה, הבטחה לאביו. כך, נדמה שיוסף שוב מוצא עצמו מאוכזב למול אחיו ומתוך כך בוחר לחשוף את זהותו.

³ יש פרשנים המתארים זאת כדמעות של הקלה.

הלכה מהלכות תשובה של הרמב"ם מעצימה קריאה זו של הדברים, לפיה אין בדברי יהודה עדות לשינוי, ובעקבות זאת מבין יוסף שאין סיכוי למחילה וסליחה מבלי שהוא יחשוף את זהותו. אמנם אין ערבון שתבוא הקלה וסליחה גם אחרי ייחשף – אבל אין סיכוי לאלו מבלי שהוא ייחשף.

הרמב"ם בהלכות תשובה מסביר: "כל המצוות שבתורה... אם עבר אדם על אחת מהן, ...כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתוודות... (רמב"ם הלכות תשובה פרק א הלכה א). וממשיך הרמב"ם ואומר: "איזו היא תשובה גמורה--זה שבא לידו דבר שעבר בו, ואפשר בידו לעשות, ופירש ולא עשה... " (שם פרק ב הלכה א). תשובה גמורה אפשרית רק בהישנותן של נסיבות זהות. אולי הדבר נכון לא רק מבחינת חווייתו של החוטא אלא גם מבחינת חווייתו של מושא החטא.

סליחה ומחילה כל אלו אינם בגדר האפשר מבלי שיוסף ייקח את הסיכון ויחשוף את זהותו

נשוב ליוסף: הישנות נסיבות, סליחה ומחילה
כל אלו אינם בגדר האפשר מבלי שיוסף ייקח
את הסיכון ויחשוף את זהותו. חסרונם של יוסף
צורם בנאמו של יהודה. יתרה מזו, במהלך

נאמו משבח יהודה את יוסף שוב ושוב. לכאורה חווית השבח מאת אח שכה התנכר ליוסף היא שמרגשת את יוסף עד לכדי חוסר יכולת להתאפקות ודמעות.⁴ אולם השבח נאמר על ידי יהודה כשזה אינו מזהה את יוסף, אינו מזהה את מושא שבחיו, אינו מכיר אותו ואינו עומד על הקשר שיש לו אליו – הרי זהו אחיו! המילים 'עבדיך' ו'אדוני' שבות בנאום שוב ושוב, וכל אזכור שלהן מרחיק את יהודה מיוסף אחיו: "וַיִּגֹּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה, וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי, יְדָבָר-נָא עֲבָדְךָ דָּבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנָי, וְאֶל-יְחֹר אֶפְדֶּךָ בְּעֵבְדְּךָ: בִּי כְמוֹד, כְּפָרְעָה. יֵט אֲדֹנָי שְׂאֵל, אֶת-עֲבָדֶיךָ לְאֹמֶר וכו'" (שם, מד, י"ח - ל"ד). יהודה ניגש אל שליט מצרים ולא אל אחיו אותו מכר כנער אל שיירת רוכלים.

שמא לבו של יוסף נשבר ואין הוא יכול יותר להתאפק משום שהוא הוא 'יוסף' חסר לגמרי מנאמו של יהודה. אולי דווקא דבריו המנוכרים של יהודה מבהירים ליוסף שהאכזבה המתמשכת והולכת שהוא מרגיש תימשך כל עוד הוא יעמוד בהסתרת זהותו מאחיו. אמנם אין כל ערבון שתיווצר קירבה ואחוה

⁴ ואולי התגשמותן של החלומות.

עם חשיפת העובדה שיוסף הוא גם אחיהם אותו מכרו, ולא רק מושיעם מקור האוכל בשנות הרעב. אולם גם אין סיכוי לתיקון ולקשר כל עוד טיבם המלא של השברים והנתקים נסתר.

"ויגש אליו יהודה... ולא יכול יוסף להתאפק". כל עוד ממשיך יהודה לגשת אל שליט מצרים ולא 'אליו' אל יוסף, אל אחיו, יוסף נשאר מאוכזב ולא מסופק, ולכן אין יוסף יכול להתאפק עוד.	"ויגש אליו יהודה... ולא יכול יוסף להתאפק". כל עוד ממשיך יהודה לגשת אל שליט מצרים ולא 'אליו' אל יוסף, אל אחיו, יוסף נשאר מאוכזב ולא מסופק, ולכן אין יוסף יכול להתאפק עוד.
--	--

יוסף מלמד שקשר דורש היחשפות, כל עוד אנו משאירים על עצמנו מסווה יישארו קשרינו לא מספקים. מעשה של גילוי דורש אומץ אולם הוא הכרחי בדרך לקשר שיש בו נחת רוח וסיפוק.

ולוואי ונזכה גם אנו לאומץ שבחשיפה ולפרות הקשרים שבעקבותיה.